

Toespraak van J. de Bruijn bij de begrafenis van prof. mr. C.A. van Swigchem, in de aula van begraafplaats Zorgvlied te Amsterdam, op 26 februari 2010

Familie, vrienden, collega's,

Tussen Bert van Swigchem en de Vrije Universiteit heeft een hechte en langdurige band bestaan. Die band werd al gelegd in 1942 toen hij in zijn onderduiktijd rechten ging studeren. Dat is nu 68 jaar geleden en sindsdien is de Vrije Universiteit eigenlijk niet meer uit zijn leven verdwenen. Na zijn afstuderen in 1947 werd hij weliswaar enkele jaren advocaat, maar ook in die jaren bleef hij betrokken bij de VU-gemeenschap. En toen het beroep van advocaat hem niet beviel, liet hij zich in 1951 opnieuw inschrijven als student aan de Vrije Universiteit, ditmaal in de geschiedenis. Vier jaar later sloot hij deze studie af met een doctoraal examen dat hij cum laude aflegde. Van Swigchem kreeg aan de Vrije Universiteit dus een brede academische opleiding, die in meer dan één opzicht een fundament voor zijn leven en werk heeft gelegd, zoals hij later zelf ook met zoveel woorden heeft erkend.

Na zijn afstuderen in 1955 trad Van Swigchem in dienst van de VU, waar hij tot 1961 in diverse functies werkzaam zou zijn. De Vrije Universiteit was in die tijd nog een kleine, compacte instelling, die in de Amsterdamse binnenstad gevestigd was, met de historische gebouwen aan de Keizersgracht als kloppend hart. Het was ook een universiteit met een onmiskenbaar gereformeerde identiteit, en als zodanig 'een hoeksteen in een verzuild bestel', om met Van Deursen te spreken. Heel treffend komt dat naar voren in het personeelsdossier van Van Swigchem uit die tijd, dat ons informeert over de solide achtergrond van de nieuwe functionaris: belijdend lidmaat van de Gereformeerde Kerken, lid van de Nederlandse Christelijke Bond van Overheidspersoneel en lid van de Antirevolutionaire Partij.

Als jurist en historicus werd Van Swigchem op verschillende terreinen ingezet, de eerste jaren als hoofd van het bureau civitaszaken, als secretaris buitenlandse betrekkingen en als adjunct-secretaris van de Senaat, maar vanaf 1959 ook als docent aan de snel groeiende geschiedenisopleiding van de VU, een taak die hij combineerde met het toezicht op de historische verzameling van de universiteit. Op den duur beviel deze versnippering van werkzaamheden hem echter niet. Hij was inmiddels aan een proefschrift begonnen en zijn historische belangstelling kreeg steeds meer de overhand. Bovendien ergerde Van Swigchem zich aan de bestuurders van de universiteit, die te weinig oog hadden voor het belang van de historische verzameling. De afgemeten brief die hij hierover schreef aan het bevoegd gezag laat zien, dat deze doorgaans zo beminnelijke man scherp uit de hoek kon komen, als hij in zijn werk gedwarsboomd werd.

Het werd tijd voor verandering. Toen Van Swigchem in 1961 in dienst kon treden bij de Rijksdienst voor Monumentenzorg als hoofd van de afdeling Beschrijving, nam hij deze eervolle benoeming dan ook met beide handen aan. De keus voor Monumentenzorg was beslissend voor zijn verdere loopbaan. Hier ontwikkelde Van Swigchem zijn expertise op het gebied van de Nederlandse architectuurgeschiedenis, die hij in tal van kleinere studies vastlegde. Ik noem zijn artikelen over 'Willem Bilderdijk en de bouwkunst'. Ik denk in dit verband ook aan zijn populaire Fibula-boekje 'Afbraak of restauratie', een meesterlijk pleidooi voor monumentenzorg, met scherpe kritiek op het zonder maat invoegen van nieuwbouw in het historisch stadsgezicht. Maar de kroon op zijn studie in deze jaren was de dissertatie over de Amsterdamse stadsbouwmeester Abraham van der Hart, waarop hij in 1965 in Utrecht cum laude promoveerde.

Met dit proefschrift had Van Swigchem zijn naam als kunsthistoricus definitief gevestigd en daarmee kwam ook de Vrije Universiteit weer in beeld. Het is de bekende kunsthistoricus Rookmaaker geweest die hem weer naar de Vrije Universiteit heeft gehaald, om de nieuwe afdeling kunstgeschiedenis op te zetten. Hij zorgde er voor dat Van Swigchem in 1968 voor één dag in de week werd benoemd tot wetenschappelijk hoofdmedewerker om onderwijs te geven in de geschiedenis van de bouwkunst. Twee jaar later werd deze aanstelling omgezet in een buitengewoon hoogleraarschap voor twee dagen in de week. In 1977 ten slotte kreeg Van Swigchem een voltijds aanstelling als gewoon hoogleraar, waarna ook zijn dienstverband bij Monumentenzorg werd beëindigd. De carrière van Van Swigchem

verliep daarmee overigens precies zo als Rookmaaker in een nota uit september 1968 had uitgestippeld.

Als hoogleraar aan de Vrije Universiteit heeft Van Swigchem een belangrijke rol gespeeld bij de uitbouw van kunstgeschiedenis tot zelfstandige studierichting, die mede door zijn onderwijs veel studenten trok. Tekenend voor zijn benadering was dat hij zijn studenten op excursies niet alleen leerde kijken naar gebouwen en objecten, maar ze die ook niet tekenen, want 'wie tekent, ziet meer'. Hij wist uit eigen ervaring dat tekenen het oog voor detail scherpt. Al vanaf 1951 had hij zelf honderden schetsen en tekeningen gemaakt, niet alleen in Nederland maar ook op zijn vele reizen en excursies naar het buitenland. Een ruime keuze uit deze architectuurschetsen was te zien op de tentoonstelling 'Wie tekent, ziet meer', die hem bij zijn afscheid als hoogleraar in 1988 in het exposorium van de VU werd aangeboden.

In zijn onderzoek als architectuurhistoricus heeft Van Swigchem zich na 1970 vooral beziggehouden met het protestantse kerkgebouw. Die keuze lag voor de hand gezien de universiteit waar hij werkte, maar sloot ook aan bij zijn theologische kennis, die in veel van zijn publicaties naar voren komt. Zowel zijn inaugurele rede als zijn afscheidsoratie waren gewijd aan het protestantse kerkinterieur. Samen met anderen publiceerde hij verder twee belangrijke boeken op dit gebied, 'Een Huis voor het Woord. Het protestantse kerkinterieur tot 1900', dat in 1984 verscheen, en het boek 'Honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw' uit 1986. In het kader van dit onderzoek legde hij in de loop van de jaren samen met zijn assistent A. de Groot een omvangrijke beelddocumentatie van protestantse kerkgebouwen aan. Deze belangrijke collectie is na zijn vertrek ondergebracht bij het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme. Daar wordt zij nu in combinatie met andere, deels gedigitaliseerde bestanden benut in het kader van het wetenschappelijk onderzoeksproject protestantse kerkgebouwen, het wopke-project, zoals het in eigentijds academisch jargon wordt aangeduid.

Buiten de faculteit heeft Van Swigchem met name verdiensten gehad voor de Historische Commissie, die vooral rond het honderdjarig bestaan van de Vrije Universiteit in 1980 actief was. Samen met zijn vroegere collega Bep Korevaar, die hij nog kende uit zijn begintijd aan de Keizersgracht, bracht hij historisch materiaal bijeen, waarmee tentoonstellingen over de geschiedenis van de universiteit werden ingericht. Hoe zeer hij de Vrije Universiteit ook was toegedaan, zonder kritiek op haar verleden was hij niet.

Vermakelijk om te lezen is nog steeds de toespraak die hij in 1982 hield bij de opening van een tentoonstelling over de positie van de gereformeerde vrouw aan het eind van de 19e eeuw. Aan de hand van welgekozen citaten van voormannen als Kuyper, Geesink en Fabius werd hun standpunt op ironische wijze gefileerd. De uitspraak van Abraham Kuyper: 'Een vrouwelijke brandweer zou heel een stad in gevaar brengen' bestempelde Van Swigchem als anecdotisch, en diens opmerking dat een man die zijn vrouw thuis de baas laat spelen de wil van God wederstaat, ontlokte hem het commentaar: 'U zult het met mij eens zijn: achter deze grens ligt geen begaanbaar land meer.'

Na zijn afscheid van de Vrije Universiteit in 1988 heeft Van Swigchem weinig meer gepubliceerd op zijn vakgebied, al moet een uitzondering worden gemaakt voor het boek over de zes unieke Zeeuwse wandtapijten uit 1572-1576, dat hij in 1992 samen met Ploos van Amstel uitgaf. Daarmee gaf hij ook uiting aan zijn oude verbondenheid met Zeeland, het gewest waar hij was geboren. Sinds 1974 bezat hij er een bovenhuis aan de boulevard in Vlissingen, een geliefd toevluchtsoord niet alleen voor hemzelf en zijn partner Lex Grosheide, die in 1991 overleed, maar ook voor familie en vrienden.

Mocht Van Swigchem de wetenschap nu laten rusten, hij bleef boeken schrijven, maar wel van een heel ander genre. Van zijn hand verschenen in deze jaren spannende detectives, die in eigen beheer werden uitgegeven door de Boulevard Pers, een verwijzing naar zijn huis aan de boulevard in Vlissingen, met pakkende titels als 'Haran of het lijk bij de vijgheter', 'Apollonia's geschrift' en 'De mantel der Liefde'. Ze waren geen commercieel succes, maar hij beleefde er plezier aan, gedachtig aan het woord van Godfried Bomans, dat hij aan een van de boeken als motto meegaf: 'Er is geen

voortreffelijker hersenoefening denkbaar dan een goed geschreven detectiveverhaal, zowel voor de schrijver als voor de lezer.'

Opmerkelijk was verder een groeiende fascinatie voor het licht, dat sterker werd naarmate hij ouder werd en de schaduwen langer werden. Terwijl hij decennia lang schetsen en tekeningen had gemaakt, met oog voor vorm en detail, gebruikte hij deze nu als ondergrond voor aquarellen vol lichte en zachte kleuren. In een merkwaardige mengeling van contouren en tinten kregen veel van de gebouwen die hij als kunsthistoricus had getekend een tweede leven als aquarel. Het werk werd enkele keren in galerieën geëxposeerd, wat hem veel genoegen deed.

Het licht had voor Bert van Swigchem ook een religieuze betekenis. Het blijkt uit de teksten en liederen van deze bijeenkomst, waarin het licht centraal staat. Ze zijn persoonlijk door hem uitgekozen. Het blijkt ook uit zijn voorliefde voor het bekende gedicht 'Ego flos' van Guido Gezelle, dat spreekt van de mens die als een bloem gevoed wordt door het goddelijk zonnelicht en aan het eind geen ander verlangen kent dan opgenomen te worden in het eeuwig licht. Aanvankelijk was het zijn wens dat de laatste strofe van dit gedicht op de rouwkaart zou staan, maar daarop kwam hij terug. Hij vond het te demonstratief en misschien ook wel te mystiek. 'Eenvoud is de kenmerk van het ware. Geen Gezelle dus,' schreef hij mij. Hier sprak de calvinist, die huiverig is voor te grote woorden.

Toch is het goed hier iets te laten horen uit het gedicht, dat Bert zo heeft aangesproken, maar dan een strofe die past bij de ingetogen berusting van zijn laatste levensjaren, waarin eigenlijk alleen nog maar gewacht kon worden op einde.

Ik ben een blomme
en doe des morgens open,
des avonds toe mijn blad,
om beurtelings, nadien,
wanneer gij, zonne, zult,
heropgestaan, mij nopen,
te ontwaken nog eens of
mijn hoofd den slaap te biên.

Vorige week zaterdag is Bert van Swigchem overleden. Zijn laatste levensjaren waren niet gemakkelijk, maar hij werd omringd door de liefde van zijn familie en gesteund door de goede zorgen van vrienden, die hem aan het eind vrijwel dagelijks terzijde stonden.

Ook dat is licht.